

ВИВЧЕННЯ І.С. ВИНОКУРОМ ПАМ'ЯТОК РУБЕЖУ ТА ПЕРШИХ СТОЛІТЬ Н.Е.

У статті йде мова про дослідження відомого українського археолога, професора І.С. Винокуром пам'яток рубежу та перших століть н.е. на території Середнього Подністров'я та сусідніх регіонів.

Ключові слова: І.С. Винокур, старожитності, археологічна культура, рубіжні пам'ятки, слов'яни.

Творча спадщина археолога І. С. Винокура багатогранна, але вона ще не стала предметом поглибленого вивчення. На сьогоднішній день ми зустрічаємо в літературі окремі публікації, які присвячені здебільшого ювілейним датам з життя вченого і короткі характеристики його діяльності загалом. Найбільше в цьому плані зробили Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, М.Ю. Костриця, В.С. Прокопчук, А.Г. Філінюк¹. Однак публікацій, які б висвітлювали його доробок в сенсі дослідження щодо конкретних питань стародавнього минулого України, в тому числі пам'яток рубежу та перших століть н.е., досі немає. Тому у запропонованій статті робиться спроба показати внесок І. Винокура у дослідження старожитностей вказаного періоду, розглянути трансформацію та переоцінку його поглядів в залежності від нововиявлених обставин.

У цьому сенсі важливими були питання, що стосувалися походження і взаємозв'язків різних культурних утворень, центральним із яких було черняхівське. Він зазначав, що від їх вирішення залежить з'ясування історичної долі ранньослов'янських та інших племен Південно-Східної і Центральної Європи першої половини I тисячоліття нової ери². Присвятивши цій культурі основні свої праці, вчений намагався знайти відповіді на питання генетичних витоків черняхівської культури, пояснити особливості її появи на історичній арені. Для цього необхідно було звернутись до характеристики субстрактних археологічних культур рубежу і перших століть нашої ери, які існували на території зайнятій пізніше черняхівськими племенами та їх сусідами. У першу чергу мова йде про такі культури як зарубинецька, липецька, східношевурська, поянештилукашівська, латенська, пізньоскіфська, сарматська тощо. Кожну із них І. Винокур намагався розглядати в усій повноті, з'ясувати її значення для подальшої долі слов'янства. Слід сказати, що це завдання пробувало розв'язати не одне покоління дослідників. Дана тема піднімалася першовідкривачем черняхівської культури В. Хвойкою, продовжувалась в роботах М.А. Тиханової, М.Ю. Смішка, Г.В. Федорова, В.Д. Барана, Д.Н. Козака³ та інших.

Вивчення старожитностей рубежу і перших століть нашої ери І. Винокуром можна розділити на два етапи: перший – 50-70-ті рр. XX ст., коли

відбувалось нагромадження фактичного матеріалу і другий етап – 80-ті – перші роки XXI ст. – час його аналізу і осмислення. Першими порубіжними пам'ятками, з якими познайомився І.Винокур були старожитності так званої культури полів поховань зарубинецького типу (II ст. до н.е. – II ст. н.е.). Ще у 1957 р. він, працюючи в складі спільної експедиції Чернівецького університету та обласного краєзнавчого музею, протягом трьох польових сезонів розкопував поселення біля с. Круглик Чернівецької обл. Там було відкрито два житла з печами вогнищами, які за конструктивними особливостями та за знайденими в них датуючими речами – уламком амфори імпортного (Херсонес) походження та залізним псалієм, дали змогу продатувати пам'ятку II ст. до н.е. – початком нашої ери, а керамічний комплекс визнати подібним до зарубинецького⁴.

Схожі матеріали, що походили із сіл Рогізна, Оселівка, Митки були виявлені під час опрацювання фондів Чернівецького краєзнавчого музею. Виїхавши до вказаних сіл, І. Винокур разом із Б. Тимощуком безпосередньо на місцевості уточнили розміри поселень, характер керамічного матеріалу, з'ясували їх топографію, (південно-східні схили надзаплавних терас), зібрали новий підйомний матеріал, що дозволило їм датувати ці поселення останніми століттями до н.е.⁵. Такі ж синхронні пам'ятки були відкриті під час розвідок у інших селах Чернівецьчини (Клішківці, Малинци, Бобівці, Волока, Драчинці тощо)⁶.

Крім поселень до цього часу віднесені й захоронення. Зокрема в Круглику, в кургані доби бронзи, було розкопане впускне поховання. Воно знаходилося в урні ліпної роботи з сіро-чорною лискованою керамікою лукашівського типу, серед кремаційних решток було знайдено залізну пряжку і середньолатенську фібулу (II-I ст. до н.е.). Але за культурною приналежністю поховання було віднесене до поянештських пам'яток⁷. Таке, здавалось би подвійне визначення культурної приналежності виявилось цілком виправданим, оскільки пізніше даний тип пам'яток був об'єднаний в культуру Поянешти-Лукашівка. Такі ж поховання відомі і біля с. Шипинці й Нагоряни. У матеріалах, що походять з цих поодиноких захоронень прослідковуються зв'язки населення Буковини II-I ст. до н.е. з більш південним дако-фракійським світом⁸.

Серед старожитностей рубежу і перших століть нашої ери виділяються й сарматські. Зокрема в Киселеві було досліджено могильник із 12 трупопокладеннями. В першій оглядовій статті І. Винокур згадує про незвичне парне поховання чоловіка й жінки та поховання воїнів з конем. Матеріали могильника датуються кінцем II – початком III ст. н.е. і говорять про його сарматське походження. Виявлена ж кераміка III-IV ст. н.е., лише засвідчила, на думку автора, контакти кочовиків з місцевим слов'янським населенням⁹. У подальших дослідженнях підкреслено безсумнівне сарматське походження могильника та з'ясовано, що поховання тварин, зокрема коня, знаходились в окремих ямах на периферії могильника й носили культовий характер. На основі червоноглиняного антично-

го кубка та бронзового дзеркала хронологія могильника була перенесена у I-II ст. н.е.¹⁰.

Археологічні дослідження проводились I. Винокуром й на лівому березі Дністра. Так, у с. Раковець Тернопільської обл. вивчався могильник з двома обрядами поховання – тілоспаленням та тілопокладенням. Поєднання в одних комплексах черняхівської та пшеворської кераміки й зарубинецьких впливів дало змогу визнати його змішаний характер¹¹. В с. Возилів Тернопільської області були відкриті залишки наземного житла із стовповою конструкцією стін. У приміщенні знаходилися, обкладене камінням та обмащене глиною, вогнище, скупчення конічних грузил від ткацького верстата та кераміка, характерна для зарубинецької і липецької культур. На основі привозних причорноморських амфор житло датоване III ст. н.е. Неподалік було досліджено 9 кремаційних поховань, в яких за урни слугували горщики витягнутих пропорцій з наліпними шишечками, що характерно для кераміки давньофракійського населення. Керамічний набір могильника віднесено до старожитностей липецької культури I-III ст. н.е.¹².

У 1965-1966 р. в с. Бережанка Хмельницької обл. розкопано залишки двох наземних будівель з печами-вогнищами. На поселенні було знайдено скарб, що складався із уламку золотої трубчатої гривни, бронзових браслетів та різного намиста. За горщиком, який визначений I. Винокуром як зарубинецький, було також встановлено й приналежність скарбу і поселення до цієї культури з датою – кінець II-початок III ст. н.е. Загалом же підмічено, що керамічний матеріал знайдений на поселенні відноситься як до пізньозарубинецького так і до ранньочерняхівського часу й складає немовби єдиний культурно-хронологічний етап¹³.

Уже на початку 70-х рр. I. Винокур на основі зібраних матеріалів з Середнього Подністров'я та Прикарпаття, простежуючи поступальний характер розвитку населення, яке у цьому регіоні знаходилося осторонь магістральних шляхів кочових орд, а отже менше постраждало ніж те, що проживало в інших районах, доходить висновку, що зарубинецькі (слов'янські) пам'ятки дають змогу говорити про Середнє Подністров'я та Прикарпаття, разом з північними районами Прутсько-Дністровського межиріччя, як про порубіжні землі слов'янського та фракійського етнічних масивів, які окрім особистісних впливів асимілювали й сарматську групу племен (язигів). Про присутність та напрямки їх просування у цей регіон вказують наявні тут пам'ятки. У II ст. н.е., на думку I. Винокура, на такій етногенетичній основі починає складатися черняхівська культура. Відмічаючи її як культуру лісостепових племен, науковець наголошував, що вона увібрала досягнення різних племен тогочасної Південно-Східної Європи та сформувалась в роки інтенсивних провінційно-римських впливів, маючи у Дністро-Дніпровському межиріччі чітке слов'янське етнічне ядро¹⁴.

З кінця 70-х рр. протягом десяти польових сезонів йшли роботи на багатощаровому селищі I тис. н.е. біля с.Бернашівка Вінницької обл., де

виявлено залишки 5 жител та 1 господарської споруди, які належали до рубежу і перших століть н. е.¹⁵. Найбільш показовою була одна напівземлянка, в заповненні якої знайдено фрагменти східнопшеворської та гето-фракійської кераміки. Житло датується, знайденою на підлозі, бронзовою пізньолатенською фібулою I ст. до н.е.¹⁶.

У подальші роки І.Винокур продовжив вивчення старожитностей рубежу нашої ери Середнього Подністров'я, головним чином, через призму їх можливого впливу на формування черняхівської культури. Особливо плідними в цьому сенсі стали 80-90 ті роки ХХ ст. У цей час спільно з В.Мегеєм розроблялася тема «морфологічних особливостей пам'яток рубежу і перших століть нової ери». Окрема стаття з цього приводу з'явилась у 1980 р. У ній зроблено спробу в межах Середнього Подністров'я встановити присутність археологічних культур рубежу і перших століть н.е. та виявити комплекси із змішаними морфологічними особливостями¹⁷.

До таких віднесено, вже згадуване, поселення в с. Круглик, відносно якого акцент у приналежності кераміки зміщено уже в бік її гето-фракійської основи з елементами зарубинецької та пшеворської культур. Аналогічними визнано матеріали із Долинянського (Чернівецької обл.) поселення й могильника, дослідженого спільно із Г.І. Смирновою¹⁸. Тут було відкрито 29 кремаційних поховань, які Г.І. Смирнова віднесла до культури Поянешти-Лукашівка (III-II ст. до н.е – II ст. н.е.)¹⁹. С.П. Пачкова вважала цей могильник своєрідним проявом пізнього передримського часу на Середньому Дністрі з характерними ознаками як північно-західного так і південно-східного ареалів латенізованих культур²⁰. І.С. Винокур висловив з цього приводу думку, що за характером матеріальної культури ця пам'ятка включає пшеворські, гето-фракійські і зарубинецькі елементи²¹. Відносно возилівських пам'яток було визначено, що вони містять елементи липецької і зарубинецької культур. У кераміці із бернашівського житлового комплексу засвідчено впливи східнопшеворських й гето-фракійських культур. Кераміка з нововиявлених розвідками поселень Курівка та Сокиринці (Хмельниччина) була віднесена до гето-фракійських і зарубинецьких форм. Для сарматських старожитностей (I-II ст. н.е.) відмічено втрату самобутності, що можливо лише в результаті їх змішування з місцевими культурними традиціями. Таким чином, на основі керамічних колекцій для Придністров'я була виділена група змішаних у культурному розумінні пам'яток, на яких зафіксовано взаємопроникнення суміжних культурно-історичних масивів, однак зазначено, що це не виключає й наявності старожитностей, які можуть бути оцінені у культурно-історичному відношенні більш однозначно²².

Усі ці напрацювання щодо пам'яток лісостепу були озвучені І.Винокуром під час його виступу на V міжнародному конгресі слов'янської археології, який відбувся у 1985 р. у Києві. На ньому він локалізував слов'ян Лісостепу з ареалами зарубинецької і східнопшеворської культур, підкреслюючи, що на стику Західної України й Південно-Східної

Польщі на рубежі і в перших століттях нової ери відбувався процес активного взаємопроникнення і взаємовпливу між родинними масивами слов'янських племен зарубинецької і східнопшеворської культур. Їхніми сусідами на південному-заході виступають археологічні культури гето-фракійського типу Поянешти-Лукашівка та перехідна від фракійської до слов'янської – Липецька культура. Що ж до пізніх скіфів і сарматів, то він відкинув тезу деяких дослідників, зокрема Є.В.Максимова, про сильний тиск сарматських племен на слов'янське населення зарубинецької культури в Подніпров'ї, в результаті чого, нібито, слов'яни на деякий час вимушені були залишити обжиті місця і переселитись в Подесення та на Південний Буг. І.Винокур пояснював, що основна маса зарубинецького ранньослов'янського населення і в Подніпров'ї, і на Південному Бузі залишалась стабільною, як на початку сарматського пересування з півдня на північ, так і в період подальшого осідання пізніх сарматів I-II ст. н.е. на землях гето-фракійців і слов'ян Південного Побужжя, Подністров'я і Прикарпаття²³.

На початку 80-х рр. І.С.Винокур разом з В.Мегеєм досліджував одну із важливих пам'яток рубежу і перших століть нашої ери поблизу с. Велика Слобідка. Тут було відкрито залишки 38 жител. Це були наземні та напівземлянкові споруди стовпової чи зрубної конструкції, в плані прямокутної форми площею 15-20 м². Опалювальні пристрої представлені відкритими вогнищами, глинобитними печами й печами кам'янками²⁴. Найбільш повно матеріали з цих розкопок були висвітлені авторами у статті «Про історико-культурну інтерпретацію пам'яток рубежу нової ери Середнього Подністров'я». У ній наголошувалося, що найкраще про історико-етнографічні особливості поселення говорить керамічний набір 32% якого належать зарубинецьким зразкам та 28% – поянешти-лукашівським. Крім цього, цікавою є наявність на поселенні й пізньоскіфської кераміки – до 30 %, що може свідчити про місцеві, передзарубинецькі традиції IV-III ст. до н.е. Ще 10% всієї кераміки належить черепкам сіроглиняного гончарного посуду, які пов'язуються із початком формування в місцевому середовищі перших століть нової ери керамічного виробництва черняхівської культури. Матеріали розкопок з поселення Велика Слобідка фіксують своєрідний сплав зарубинецьких та гето-фракійських форм посуду при певному впливі тої керамічної традиції, яка збереглась від IV-III ст. до н.е.²⁵.

Окрім уже відомих пам'яток, досліджених особисто чи спільно з колегами, І.Винокур для більш глибокого аналізу і розуміння історичних процесів, що відбувались в Середньому Подністров'ї, залучав матеріали відкриті й іншими археологами. Перш за все це напрацювання С.П. Пачкової, яка продовжила вивчення поселення біля с. Круглик, на основі чого було уточнено деякі моменти, що стосувались керамічного комплексу, зокрема з'ясовано мінімальну наявність пшеворських форм й розширено хронологічні рамки поселення від II ст. до н.е. до I ст. н.е. (замість

II ст. до н.е. початок н.е.)²⁶. Цікавими виявились і результати розкопок С.П. Пачковою поселення східношеворської культури біля с. Горошова Тернопільської обл. та урнового поховання в с. Гринчук Хмельницької обл. І. С. Винокур підтримав ряд висновків автора відносно поселення в с. Горошовій в тому числі і щодо його датування латенським часом²⁷.

Розглядаючи в основному ці утворення як субстратні для черняхова, І.Винокур спробував реконструювати історико-культурні і якоюсь мірою етнічні процеси, які відбувалися в регіоні. Для кращого розуміння досліджені матеріали поселень і могильників були згруповані у два хронологічні періоди, які характеризувались взаємодією прийшлих і місцевих культур. До першого періоду віднесено субстратні культури Середнього Подністров'я II-I ст. до н.е., в яких присутні взаємопроникні елементи гето-фракійської, зарубинецької і східношеворської культур (В.Слобідка, Круглик, Горошева, Бернашівка, Долиняни, Гринчук та ін.) Для цього етапу показовим також є доживання в керамічному комплексі форм місцевої пізньоскіфської кераміки (В.Слобідка, Круглик та ін.) До другого періоду розвитку зв'язків місцевих і прийшлих культур в Середньому Подністров'ї віднесено пам'ятки з елементами зарубинецької і гето-фракійської культур I-II – початку III ст. н.е. (В.Слобідка, Возилів, Бережанка) та сарматські старожитності (Ленківці, Киселів, Островець, Буряківка). Відмічаючи для поховань другого хронологічного періоду поряд із тілоспаленням й появу інгумаційних поховань, І.Винокур пояснював це сарматськими впливами²⁸.

Загалом, досліджені І.Винокуром археологічні матеріали дали змогу прослідкувати початок формування черняхівської культури на основі субстратних культур: зарубинецької, гето-фракійської і східношеворської із значним впливом культури Північного Причорномор'я та римських провінцій. Певне значення в цьому процесі мали носії культури перехідних груп пам'яток від південно-західних до зарубинецьких. Учений відзначав, що пам'ятки поянешти-лукашівської та липецької культур в цьому зв'язку слід розглядати як змішані в етнічному відношенні. Їх матеріальна культура, на думку автора, мабуть є відповідним археологічним еквівалентом контактної зони давнього слов'янського і північно-фракійського населення, але в цілому в матеріальній культурі старожитностей рубежу та перших ст. н.е. в зоні Середнього Подністров'я чільне місце займали старослов'янські племена. Все це, виходячи із рівня сучасних наших знань, може відповідати реальній історичній картині рубежу та перших століть н.е.

Примітки

- ¹. Баженов Л.В. Вчений європейського рівня: І. С. Винокур / Л.В. Баженов, М.Ю. Костриця, В.С. Прокопчук – Житомир: Косенко, 2005. – 40 с.; Завальнюк О.М. Життя в ім'я історичної науки й вищої школи / О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю

- від дня народження І.С. Винокура]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 8-18.; Філінюк А.Г. Вагомий слід на ниві вищої освіти, археології та історичного краєзнавства / А.Г. Філінюк // Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці: науково-документальне та бібліографічне видання – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 134-142.
2. Винокур І. С. Пшеворські елементи у пам'ятках черняхівської культури Волино-Подільського пограниччя / І. С. Винокур // *Kultura przeworska*. – Lublin, 1997. – Т. 3. – С. 51-66.
 3. Хвойка В.В. Поля погребений в Среднем Приднепровье / В.В. Хвойка // ЗРАО – новая серия. – Т.ХІІІ. – М., 1901. – С. 172-190; Тихонова М. А. Культура западных областей Украины в первые века нашей эры / М. А. Тихонова // МИА. – 1941. – № 6. – С. 163-165. Смишко М. Ю. Раннеславянские памятники на территории западных областей Украинской ССР / М. Ю. Смишко // Докл. VI науч. конф. Ин-та археологии. – К., 1953. – С. 131-153; Смишко М. Ю. Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я / М. Ю. Смишко // *Наук. зап. Ін-ту сусп. наук*. 1953. – Вип. 1. – С. 131; Федоров Г. В. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетия н. э. / Г. В. Федоров // МИА. 1960. – № 89. – С. 8-57; Баран В. Д. Черняхівська культура за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу / Баран В. Д. – К, 1981. – С. 152-163; Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому і Західному Побужжі / Козак Д. Н. – К., 1984. – С. 46-67.
 4. Винокур И. С. Памятники эпохи полей погребений на Буковине / И. С. Винокур, Б. О. Тимошук // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. – М., 1962. – Вып. 90. – С. 73-77.
 5. Винокур І. С. Слов'янські пам'ятки Буковини / І. С. Винокур, Б. О. Тимошук // *Наукові записки Чернівецького державного університету. Серія історичних наук*. – Чернівці, 1961. – Т. 54. – Вип. 3. – С. 84.
 6. Шманько О. Г. Борис Тимошук – дослідник давніх і середньовічних старожитностей Східної Європи. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. / Шманько О.Г. – Чернівці 2009. – С. 90.
 7. Винокур И. С. Памятники эпохи ...С. 73-77.
 8. Винокур І. С. Слов'янські пам'ятки ... С. 85.
 9. Винокур І. С. Могильники первой половины I тысячелетия н.э. в Раковце и Киселеве / І. С. Винокур // *Материалы XIX научной сессии Черновицкого госуниверситета. Секция исторических наук*. – Черновцы, 1963. – С. 21-23.
 10. Винокур И. С. Киселевский могильник I-II вв. н. э. / И. С. Винокур, Л.В. Вакуленко // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. – М., 1967. – Вып. 112. – С. 126-132.
 11. Винокур І. С. Могильники первой ... С.21-23.; Винокур І. С. Раковецкий могильник / И. С. Винокур, М. И. Островский // *История и археология юго-западных областей СССР*. – М., 1967. – С. 144-160.
 12. Винокур И. С. Об историко-культурной интерпретации памятников рубежа новой эры Среднего Поднестровья / И. С. Винокур, В. П. Мегей // *Древние славяне и Киевская Русь*. – К., 1989. – С. 16-19.
 13. Винокур І. С. Бережанський скарб / І. С. Винокур // *Слов'яно-руські старожитності*. – К., 1969. – С. 14-21.

14. Винокур І. С. Етнографія племен рубежу і першої половини I тисячоліття н.е. в Середньому Подністров'ї та Прикарпатті / І.С.Винокур // Культура та побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1972. – С.92-94.
15. Винокур І. С. Раскопки селища Бернашовка / І. С. Винокур, В. Д. Баран, О. И. Журко // Археологические открытия 1978 года. – Москва, 1979. – С. 295-296.
16. Винокур І. С. Об историко-культурной ... С. 19.
17. Винокур І. С., Мегей В. П. Деякі морфологічні особливості пам'яток рубежу і перших століть нової ери на Середньому Дністрі // Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 122-123.
18. Там само. – С. 122-123.
19. Смирнова Г. И. Могильник типа Поянешты-Лукашенка у с. Долиняни на Буковині // СА. – 1981. – № 3. – С. 193-208.
20. Пачкова С. П. Про культурну належність могильника поблизу с. Долиняни на Північній Буковині // Археологія. – 1984. – № 47. – С. 99-101.
21. Винокур І. С. Історія лісостепоного Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя / І. С. Винокур. – К.; Одеса, 1985. – С. 55; Винокур І. С. Об историко-культурной ... С. 18.
22. Винокур І. С. Деякі морфологічні особливості пам'яток рубежу і перших століть нової ери на Середньому Дністрі / І. С. Винокур, В. П. Мегей // Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 122-124.
23. Винокур І. С. Славяне Лесостепи (рубеж н.э. – третья четверть I тыс. н.э.) / І.С. Винокур // Тезиси докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии. – М., 1985. – С. 17-18.; Винокур І. С. Славяне Лесостепи (от рубежа до третьей четверти I тыс. н.э.) / І. С. Винокур // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – К., 1988. – Т. 5. – С. 18-22.
24. Винокур І. С. Раскопки селища рубежа новой эры на Среднем Днестре / І. С. Винокур // Археологические открытия 1981 года. – М., 1982. – С. 249-250. Винокур І. С. Раскопки у с. Большая Слобода / І. С. Винокур // Археологические открытия 1984 года. – М., 1986. – С. 223.
25. Винокур І. С. Винокур І. С. Об историко-культурной... – С. 16-17.
26. Там само. – С. 14-23.
27. Там само. – С. 18.
28. Там само. – С. 20.

Резюме

В статті йдеться про дослідження відомого українського археолога, професора І.С. Винокура пам'яток рубежу і перших століть н.е. території Середнього Подністров'я і сусідніх регіонів.

Ключевые слова: І.С. Винокур, археологическая культура, рубежные памятники, славяне.

Одержано 24 лютого 2013 р.